

H: Vass Csaba X 212

X 228

Tanulmány

Am HUMÁNGAZDASÁG

Katasztrofális népesedési helyzetünket vizsgálva a népeségstudomány művelői drámai paradoxonokkal találják szembe magukat. A népesedési magatartás feltárásakor azt találják, hogy a házasságkötéskor még sok gyermek iránt él erős vágy fiataljainkban, a „természetes” halálozás pótlásához, az egyszerű népességreprodukcióhoz szükséges számú gyermek mégsem születik meg. A világ legnagyobb halandóságú népei közé tartozunk, miközben klinikáink és kórházaink, a szükségesnél ugyan jóval lassabban, de csúcstechnológiájú műszerezettség érnek el. S mikor a demográfusok e paradoxonok – *erős vágy a gyermekek iránt – népességfogyás, illetve fejlett műszerezettség – korai halálozás –* feloldását keresik, többnyire a népesedéspolitikától várnak segítséget. A politikától, az államtól remélt segítség azonban, gazdaságkorban élvén, szinte természetes módon nem is annyira politikai, mintsem inkább gazdasági természetű. A fogyás megállításához magasabb béreket, családbarát foglalkoztatást, a részmunkaidő és az otthoni munka elterjesztését, nagyobb összegű lakástámogatást, magasabb vásárlóerejű családtámogatást, fizetőképesebb nyugdíjakat, a kórház-finanszírozás fejlesztését, azaz számos gazdasági változtatást tartanak a demográfusok szükségesnek. Amely ténytet másként úgy is fogalmazhatjuk, hogy *a kérdés szakértői a fogyás megállítását a gazdaságtól várják – s ezért a demográfiai-nak tűnő paradoxonok nagyrészt inkább gazdaságiak.*

Csakhogy ezzel a gazdasággal alapvető baj van, melyet egy harmadik paradoxon világít meg igen élesen: so-

sem voltunk ilyen gazdagok, gazdaságunk mégsem tudja finanszírozni még a népesség „egyszerű újratermelését” sem.

A népesedés egy-egy országban igen bonyolult hatáseggyüttes következményeként alakul, ezért csínján kell bánni a népesedési magatartás alakulásának magyarázatával. A tények ismeretében ahhoz azonban nem fér kétség, hogy ahol a szóban forgó modern társadalomszervezet s az általa felépített gazdaság gyökeret vert, ott a népesedéssel mindenütt súlyos bajok vannak, melyek tetőzéseként sok helyütt fogy a népesség. S hogy nemcsak európai sajátosság a fogyás, álljon itt két elgondolkodtató tény:

1. A problematikussá vált gazdaság kiépítettségében és működtetésében világelső Egyesült Államok saját népesége is fogy, s csak a félig-meddig illegálisan bevándorló spanyol-amerikaiak, illetve a feketék gettóinak még igen magas szaporulata tudja ellensúlyozni s elleplezni a bajt, a fogyást.

2. India egyik, egy nagy népességű európai ország lakosságának megfelelő csoportja, az „európai indiaiak” 80–100 millió körüli lélekszáma ugyanúgy csökken, mint az európai, illetve amerikai országok többségéé. Ezek az „európai indiaiak” nem a gyarmatosító európai fehér emberek leszármazottai, ugyanúgy „barna bőrű” indiaiak, mint az éppen népességrobbanást átélő többi indiai. Az „európai” jelzőt azzal érdemelték ki, hogy életmódjukban eltávolodtak a hagyományos indiai életmódtól, s azt az európai mintákhoz igazították. Ennélfogva népességfogyásuk – az amerikaival együtt – más intézmények mellett a társadalom- és gazdaságszervezet felelősségének a bizonyítéka.

Az anyagi javak termelését mindenáron növelő modern gazdaság szervi fogyatékoságának egyik oldala, s annak rendkívül súlyossága már közismert. Már nemcsak

a szakemberek, de a közemberek s a publicisták is tisztában vannak azzal, hogy ez az ipari gazdaság ökológiai válságot idézett elő, azzal fenyeget, hogy felszámolja az emberi élethez szükséges feltételeket Földünkön.

A népességfogyás ismeretében az ökológiai kockázat mellett *ideje tudatosítanunk, hogy a modern gazdaság nemcsak a természeti életfeltételek lerombolása, de a népességfogyás előidézése révén is katasztrófával fenyegeti a világot.*

A közgazdaságtan főáramlatának emberképe erősen eltorzult. Nem tudjuk azonban e gazdaság demográfiai krízist okozó sajátosságait a fősodorhoz tartozó közgazdasági elbeszélésekkel megvilágítani, mert az erről a gazdaságról szóló elbeszélések maguk is alkalmatlanok e feladat megoldására: emberképük annyira korlátozott, hogy azt az embert, aki a népességfogyás elszenvedője, megnevezni sem tudják. Nézőpontjukból még a homo oeconomicusnak is csak egy erősen leegyszerűsített változata, a különböző piacokon tőke- és munkaerő-tulajdonosként, fogyasztóként, adózóként, hitelezőként, illetve hitelfelvevőként megjelenő, illetve az állami segítségre szoruló ember-szurrogátum válik láthatóvá, s nemhogy a teljes ember, de a gazdaság többi tartományában tevékenykedő ember is láthatatlan, megnevezhetetlen, s ezért elbeszélhetetlen marad. S a homo oeconomicusnak van egy másik fogyatéka: nem lehet megszeretni, s szerelemből gyermekekkel megajándékozni.

Nem mindig volt azonban ez így, a gazdaságról szóló modern elbeszélés kezdeteinél még a teljes emberről is illet gondolkodni. William Petty, az első modern gazdasági gondolkodó, miközben eltöprengett a munkaerő árán, a munkabéren is, azt a kérdést is felvetette, hogy „mennyibe kerül egy ember”? Ezzel a brutálisan elidegenítő, minden jóérzésű embert megbotránkozató kérdésfelvetéssel a maga korában nagyon is gyakorlatias problémára kereste a választ. A korabeli Anglia, a többi királysághoz hasonlóan, szinte ál-

landó – külső és belső – háborúban állt, amely háborúkat a kincstár csak a pénzemberektől felvett olyan hitelekből finanszírozhatta, amelyekért igen nagy kamatot kellett fizetnie. Korántsem volt ezért közömbös, hogy mennyibe kerül egy háború. Egy háború árának számítgatása során a lerombolt épületek, a megsemmisült gépek, az elpazarolt hadianyagok és az elpusztult állatok újratermelésének költségei mellett Petty a hadirokkantak és az elesettek, „egy katona újratermelésének” pénzértékét is kiszámította. Ezzel már a kezdetekkor témává tette az „szubjektumtermelés” és a szubjektumtermelő „humángazdaság” problémáját. S mind ezt akár ma is érvényesnek tekinthető „szociológiai” szemlélettel: a legalacsonyabb sorban lévők gazdasági értékét alig néhány tíz arany guinea-re becsülte, a leghasználhatóbbak értékét ennek többszöröseként, 200 guinea körül határozta meg. S a teljesség iránti igény még sokáig élt a közgazdászokban: Adam Smith, a korai közgazdasági gondolatforgácsok invenciózus összefoglalója is tárgyalja e kérdést, s még az olyan megrögzött materialista közgazdászok, mint Marx és Engels is úgy vélekedtek, hogy a társadalmakat a termelés módja határozza meg, az anyagi javaké az iparban és a mezőgazdaságban, illetve „az ember termelése a családban, s az állam által”. Az „embertermelés” gazdaságtana, a humángazdaság, csak a múlt század utolsó éveiben, a közgazdaságtan marginális „forradalmával” került ki a közgazdasági gondolkodásból, de akkor sem véglegesen, mert napjaink nagy közgazdasági felismerései az ember gazdasági szerepére vonatkoznak.

Az utolsó évtizedek közgazdasági Nobel-éremmel jutalmazott gazdasági elméletalkotói közül sokan s egyre gyakrabban az ember szerepének rekonstrukciójában elért eredményeikért kapták világra szóló elismerésüket. A sort Theodore Schultz amerikai közgazdász nyitotta meg, aki a „human capital”, az „emberi tőke” fogalmának megalakításával érdemelte ki e magas elismerést. Ő bizonyította

be, hogy a munkaerőpiacon elérhető magasabb jövedelem nem valamiféle munkáltatói önkénynek vagy előítéletnek köszönhető, hanem egy hosszú távon megtérülő beruházásnak, az „emberbe való beruházásnak”, a magasabb iskoláztatás finanszírozásának a következménye. Amartya Sen, indiai közgazdász mutatta meg, hogy a modern és főként a globalizált gazdaság által megkövetelt fogyasztói hedonizmus nem része az életminőségnek, ellenkezőleg, azal ellentétes hatásai vannak. Akerlof pedig feltárta, hogy a fogyasztói társadalomban az ember többé már nem Istenhez hasonlatosságával határozza meg magát, s nem is emberi teljességét éli át, hanem a „mutasd meg mid van, megmondom, ki vagy” elve szerint, a megszerzett javakkal azonosítja önmagát. A humángazdaság gondolkörének kidolgozásához a közgazdászok mellett szociológusok és filozófusok is hozzájárultak. A kiváló, önkritikusan liberális francia gondolkodó, Michel Foucault írja le világsikert aratott könyvében, hogy szemben a széles körben terjesztett hiedelmekkel, a politika nem közömbös tényezője a humángazdaságnak, ellenkezőleg, a hatalom „termeli meg” a modern korszak jellemző szociális karakterét, az individuumot: *„Fel kell hagynunk azzal, hogy mindig negatív szavakkal jellemezzük a hatalom megnyilvánulásait: »kizár«, »elnyom«, »elfojt«, »cenzúráz«, »elszigetel«, »leleplez«, »elfed«. A hatalom valójában alkot; Az egyén...ennek az alkotásnak a része.”*

A gazdaságról szóló közgazdaságtani elbeszélés szerint a gazdaságban az anyagi és pénzjavak termelése és forgalmazása történik. A korai, valamint napjaink vezető közgazdászai által megalkotott, de eddig egymással összefüggésbe nem hozott, integrálatlan felismeréseiből viszont egy olyan gazdasági tartomány sejlik fel, amelyben nem anyagi és pénzjavakat termelnek és forgalmaznak, hanem a szubjektumot, az embert. A beruházás az emberi tőkébe, a mesterségesen előállított szociális karakterek, indítékaik és azonosságai; „embertermelés”; s az

e mesterségesen előállított karakterek diktált fogyasztása képezik az eddig megnevezett részeit ennek a sajátos gazdasági tartománynak, a *humángazdaságnak*.

A maihoz viszonyítva szegényes anyagi körülményeket leszámítva a hagyományos társadalmakban a humángazdaság a felsoroltaknál gazdagabb tartalommal bírt: jól kidolgozott és finomhangolással működtetett, a közösség „embervagyonával” jól sáfárkodó intézmény volt. A „kölcsonös szolgálatok” közösségbiztosító rendjében például a népességfogyás amiatt, hogy a közösség elpártolt bármely tagjától, s pusztulni hagyta volna – a megbüntetettek kivételével –, elképzelhetetlen volt: a megélhetéshez szükséges javakat a legelesettebbeknek is biztosították. A hagyományos humángazdaságban felismerhető „logikáról” a napokban elhunyt, korszakos jelentőségű francia szociológus a következőket mondja „a család a saját berkein belül sikeresen tart fenn egy nagyon sajátos gazdasági gondolatmenetet – a szeretet logikáját (kiemelés tőlem). A gazdaság logikája a családot fenyegeti... A környező gazdasági világ logikájával az érzelmeket szétrágó számítás férgé hatol be a család testébe.”¹

A hagyományos humángazdaság lerombolása tragikus következményekkel járt. Polányi Károly *A nagy transzformáció* című művében ezt – illetve központi elemét, a kölcsönös szolgálatok rendjének kárpótlás nélküli lerombolását – nevezi meg a fasizmus kialakulása legfőbb okaként. S azt is mondhatjuk, hogy a népességfogyás is a hagyományos humángazdaság lerombolásának, s a számítással való helyettesítési kísérletének a következménye, s ez az alapja annak is, hogy a népesség újratermelésének finanszírozási kérdései a közgazdaságtanban fel sem merülnek.

A főként a nagyvárosokban sikeres történelmi csere, a humángazdaság piacgazdasággá alakítása ellenére a hagyományos humángazdaság a társadalmi életnek nagy kiterjedésű, a modern társadalomszervezet „alatti szociális

terében” ma is velünk él. Egy ötszáz lelket sem számláló nógrádi kis faluban, Szarvasgedén esett meg az embervagyonnal való hagyományos gazdálkodást megvilágító történet:

A fővárosban alkoholista csövessé lett, de nem a faluban született unokahúgot, szintén alkoholista élettársával együtt a – minderről mit sem sejtő – rokonság befogadta, s a nyári konyhát bocsátotta rendelkezésükre. A szokással ellentétben a csöves pár női tagja itta előbb agyon magát, temetése után a „piaci logika” szerint gondolkodó rokonok az életben maradt férfit kitették a nyári konyhából. Rozsdásnak, aki a svábosan vörhenyes haja miatt kapta nevét a „vasmunkás” faluban, azonban, csöves lévén nem volt hová mennie, ezért ennek a falunak az árokpártján tengette életét, ami szemmel láthatóan és rohamosan fogyott, s már-már a pusztulás határára jutott. Az öregek ezt már nem nézheték, összetanácskoztak hát a falu népével s vezetőivel, s a falu nagy elhatározásra jutott. A sportpálya öltözőjéből leválasztottak egy asztalnak, székeknek, ágyának és egy vaskályhának elegendő részt, s oda költöztették Rozsdást, akit közmunkára köteleztek, s az azért járó jövedelemből befizették a helyi óvoda menzájára, ahol kedvezményes áron napi háromszori meleg ételt kapott, s csak a megmaradt pénzt ihatta el a kocsmában cimboráival. Rozsdás sorsa s állapota ettől kezdve látványos javulásnak indult, a faluközösség visszaemelte az emberlét alatti csöves helyzetből az emberhez méltó életbe.

Ha gondosabb szemmel tekintünk körül világunkban, azt is láthatjuk, hogy nemcsak a „régiségből itt maradt, korszerűtlen” *családgazdaság* és nem is csak a hasonlóan „elmaradott” *faluközösségi gazdaság* ismeri és működteti a humángazdaságot, hanem a modern gazdaságszervezetben is központi helyzete van. Hogy ez a helyzet hatékonyra válhasson, hogy a népességfogyás megfordítható legyen, annak egy újabb paradoxon állja útját: miközben a modern,

s különösen a globalizált gazdasági rendszeren belül a humángazdaság egyre kitüntetettebb szerepet kap – ám a közgazdaságtan szemüvegén át ez a humángazdaság érzékelhetetlen, láthatatlan és ezért elbeszélhetetlen marad.

Évtizedek óta formálódik azonban Budapesten egy olyan gazdasági iskola, amely a „humángazdaság” elbeszélésére is alkalmas gazdaságtudományt kidolgozását tűzte ki maga elé célként. Nézőpontjából a mai, *a modern humángazdaságnak négy olyan alapfogyatékosága* látszik, ami, ha lehetetlenné nem is teszi, de megnehezíti felismerését.

A modern humángazdaság első jellemzője a REDUKCIÓ.

A piaczgazdaságtan emberképe nem azért torz, mert a közgazdászok tehetségtelenek, s még kevésbé azért, mert a közgazdászok elvetemülten egy hamisítási igényt akarnak kiszolgálni. A piaczgazdaság felépítése s elismerési rendszere olyan korlátozott, hogy ha egy piaczgazdász korrekten írja is le, csak a homo oeconomicust ábrázolhatja, mert a piaczgazdaság csak a homo oeconomicust ismeri el. Ám a piaczgazdaság működésképtelen lenne, ha pusztán az általa érzékelt és elismert tulajdonságokkal rendelkező emberi szurrogátum venné fel nap mint nap a munkát vállalkozásaiban. Pedig az általa figyelmen kívül hagyott tulajdonságok – az alábbi felsorolásból ez világosan kitűnik – korántsem olyan misztikusak és irracionálisak, amilyenek ezekben a piaczgazdasági elbeszélésekben feltűntetik azokat.

A felcseperedő embernek a pusztán testi hogyléte is emberivé formált, s attól függően, hogy milyen társadalmi rétegbe születik vagy ér el személyes munkája révén a személy, testi megformáltsága is olyanná válik. Hogy csak a szélső eseteket idézzük képszerűen is magunk elé: a korábbiakban már ismerőssé lett csöves családban felnevelkedő leánygyermek és a high society ifjú hölgyei testi külleme meglehetősen nagy különbségeket mutat. Testi állapotuk társadalmi termék. Ami azt bizonyítja, hogy a százezer

évek alatt formálódó természeti tulajdonságainkat emberi-
vé változtató hominizáció – többek közt a testi hogylétbe
való beruházás révén – piacgazdasági értelemben is gazda-
sági tényező, a humán tőke része, ami a jövedelmi arányok-
ban és azon keresztül a teljes gazdasági körforgásban is fon-
tos szerepet játszik.

A szocializáció révén nyeri el az ember azt a társadal-
mi karakterét, s a hozzá tartozó képességeit, amelyek ré-
vén zavartalanul illeszkedhet be a fennálló társadalmi rend-
be, s amely társadalmi rendet e karaktere és a hozzá tartozó
képességek révén zavartalanul működtetheti. A piacgazda-
ság elmélete az embernek ezeket a képességeit és karakter-
ét veszi leginkább figyelembe, a szakmai önazonosságtól
a munkaerő áráig bezárólag, ám az embernek még a sike-
res piaci működéshez szükséges szocializációs tulajdonsá-
gai sem merülnek ki a szakmai képességeivel.

A human relations irányzata mutatta ki, hogy ahol az
egyéni ösztönzés lehetőségei kimerülnek, ott a társas haj-
tóerők sarkallják a munkavállalókat nagyobb teljesítmé-
nyekre. Feltéve, ha jól szocializáltak, mert ellenkező eset-
ben ezek az erők nem léteznek, nem is működhethetnek,
s hiányukban mind az egyén a munkaerőpiacon, mind
a vállalkozás az árupiacon kevésbé maradhat versenyben.
A különbség – azaz a jól szocializáltság – forintértékének
a kiszámítása egyszerű kivonással véghez vihető.

A humán tőkének azonban nemcsak a testi megfor-
máltság, illetve a jól szocializáltság az építőkövei, hanem
a munkára foghatóság színvonala is. A vállalat-gazdaság-
tanban közhelynek számít, hogy egy vállalkozás piaci ver-
senyképessége – tőkeerején, hitelképességén és innovációs
tulajdonain túl, s talán mindenek előtt – az alkalmazott
munkaerő állapotától függ.

A munkaerő állapota és a humanizáció közti „forinto-
sítható” összefüggés megvilágítására egy egyszerű példát
elvenítünk fel:

Ha egy harmadik – s nem a kocsmá – műszakból hazakerkező férjet felesége a konyhaajtó mögött, lesben, sűrű sodrófaforgatással vár haza, akkor ennek a férjnek a munkaképessége több napon át csökkent értékű lesz, s ez rontja vállalata piaci versenyképességét. Ha azonban a feleség meleg étellel, forró lábvízzel s vetett ággyal várja párját, s kedves szavakkal invitálja, akkor ez a férj másnap többletteljesítményre is képes lesz munkahelyén, ami javítja a vállalkozás versenyképességét. S hogy férj és feleség kapcsolatának – a társadalmilag átlagoshoz viszonyított – humanizáltsága mennyivel rontja, vagy javítja a vállalkozás versenyképességét, az pontosan kiszámítható forintértékben is: a sérült munkavállaló teljesítménye 10% veszteséget, a másik fittsége 10% nyereséget hozhat a két vállalkozásnak, a köztük lévő 20% teljesítménykülönbség pedig már rövid távon is kérlelhetetlenül „szelekcióhoz” vezet.

Az „egyszerű” parasztember tisztában volt azzal, hogy minden mozdulatával a szakrális természetű univerzumot alakítja, s hogy a kellő idő múltán az univerzum egésze válaszol legkisebb rezdüléseire is. Ezért az „egyszerű” paraszt legkisebb mozdulatában is az egyetemes egészért – benne közössége egészéért – viselt felelősség munkált. Alapvetően megváltoztak azonban a felelősségi viszonyok a munkaerő és tőke szétválasztásával: ettől fogva a munkavállaló felelősséget csak a munkaerejéért viselt, a munkaeszközökért való felelősségre pedig csak büntetések révén volt kényszeríthető. A felelősség hiány azonban mindaddig, míg a munkabérek és a munkaeszközök értéke nagyságrendileg megegyezett, addig nem járt különösebb következményekkel a vállalkozó részére: az okozott kárt a munkavállaló béréből meg lehetett téríteni. Alapvetően megváltozott azonban a helyzet a nagy értékű gépek, például az automatizált gépsorok megjelenésével. Ezek értéke olyan hatalmas volt, hogy a munkavállaló teljes életkeresetét is sokszorosan meghaladta, ezért a felelősség

kényszerrel való helyettesíthetősége megszűnt. A munkafolyamat zavartalanságának biztosításához más, kényszeren kívüli szabályozó vált szükségessé: a magas fokú felelősségtudat.

A magas fokú felelősségtudat kialakításának két fő útja alakult ki. Az elsőt profán útnak lehet nevezni, amely a munkavállaló univerzális áttekintésre való képességét, s abból következő univerzális szintű felelősségtudatának kiépülését volt hivatva kifejleszteni. A második, a spirituálisnak nevezhető út a munkavállaló valláserkölcsei felkészültségének a fejlesztésével járt. S a spiritualizációs, illetve univerzalizációs képességek – például felelősség – piacgazdasági értéke is könnyen kifejezhetővé vált ezáltal: a felelőtlen munkavállaló által okozott kár és a felelős munkavállaló által elért haszon közötti különbség pontosan mérte e képességek piacgazdasági értékét.

A modern humángazdaság második jellemzője: a SZÉTSZÓRTSÁG.

Történetfilozófiai vizsgálódásai során Hegel arra a következtetésre jutott, hogy az új társadalmi valóság nem Pallasz Athénéként, készen pattan elő a régiből, hanem előbb sok ponton hasítja fel annak szövetét, s a nyílásokon áttörve előbb apró intézményeit építi fel. A kezdetekkor az apró intézmények még nincsenek hálózatba szervezve, elenkezőleg: a „szétszórt valóság” állapotában léteznek. Ha ilyenkor kellő erő társul melléjük, akkor a szétszórtságból a szerves kapcsolódás mezőjébe léphetnek, amelynek végére érve új, szerves valósággal válthatják le a régit. A modern humángazdaság még a szétszórt valóság állapotában van, de világosan láthatók főbb tartományai:

A családgazdaság, amelyen nem a polgárparasztosodás intézményét, a mezőgazdasági családi vállalkozást kell pusztán érteni. Ez a piacgazdaság része, s feladata a mezőgazdasági javak arzenáljának az előállítás. A családgazdaság ennél a leszűkített értelmű gazdaságnál jóval

tágabb tartományt, voltaképpen a teljes társadalmi valóságot, s ezen keresztül a teljes embert foglalja magába. „A család, e valóságteremtő kategória,... – minden megosztó hatás ellenére – mégiscsak a különböző tőkefajták felhalmozásának, megtartásának és újratermelésének letéteményese marad.”²

A családgazdaságban folyik egyrészt az ember biológiai újratermelése, a fogantatástól a hominizáció teljes tartományáig, de ugyancsak a család alkotja meg a jövőendő felnőtt személyes karakterét, ebben az emberközeli közegben megy végbe az elsődleges szocializáció és humanizáció, s a családban található az embergyermek a spirituális valósággal is először. Amiért is *a családgazdaság a humángazdaság legalapvetőbb intézménye*.

A közösségi humángazdaságnak – mivel erejét Rozsdás, a falusi csöves kapcsán már tárgyaltuk – csak egy olyan tulajdonságára irányítjuk a figyelmet, amelyet sok félreértés, sokszor félremagyarázás fed el. A hagyományos közösség önmaga újratermeléséről a fennmaradásához szükséges közösségi karrier megalkotásával gondoskodott, s ehhez kidolgozta azt az életkori sajátosságokhoz igazodó „karrierpályát”, karakteralkotó intézménysort, amely programot adott a szocializációhoz, s amelynek minden állomását hatékony ellenőrző szervezet, a „vének tanácsa” ellenőrizte. A vének tanácsa – szemben az őt övező hiedelmekkel, amelyek zártságukról és zsarnokságukról értekeznek – Andrásfalvy Bertalan kutatásai szerint az élő közösségekben feladatuknak azt tekintették, hogy ellenőrzésük során e karrierpályán mutatott teljesítményt, a közösségi karakter alkalmasságát ellenőrizzék. Az egyes állomásokhoz csatolt versenyeken nem az egyéni erőállapotot vizsgálták, ahogyan azt a modern sport- és kulturálisnak mondott versenyeken a zsűri teszi, hanem azt, hogy melyik fiatal humanizáltsági és spiritualizáltsági szintje a legmagasabb, mert arra lehet a közösség vezetését rábízni.

A modern társadalomszervezés leválasztja a családkról és a többi közösségről a „társadalomszervezetet”, s azt is háromfelé tagolja: magán, a civilek érdekérvényesítését szolgáló köz-, és politikai szférára. A civil szféra kétféleképpen járul hozzá a humángazdaság teljesítményéhez. Egyfelől azokkal a „termelő és karbantartó intézményeivel és szolgáltatásaival”, amelyek célja a képzés, illetve a gyógyítás, ápolás. Másfelől az érdek-képviselői intézményeiben, gyakorlat közben alakulnak ki azok a „citoyen” képességek, amelyek a szocializáción túli tartományok – például a közélet – működtetéséhez szükségesek.

A hivatalos nomenklatúra szerint az egyházak is a civil szervezetek közé tartoznak, bár magunk az egyházakat külön tartományként tartjuk indokoltnak számításba venni. Az egyházak az embertermelés minden dimenziójában: a hominizációban (egészségügyi szervezeteik révén), a szocializációban (nevelési intézményeikkel), a humanizációban (nevelési intézményeiken túl a pasztorációs intézményeik működtetésével) is részt vesznek, a spiritualizációs és az univerzalizációs képességek megtermelésében pedig szinte egyetlen intézményként vannak jelen. Azt is mondhatjuk, hogy a család és települési közösség mellett az egyházak azok, amelyek a maguk – szakrális – valóságának megtermelése mellett a humángazdasági tartományok teljességében alkotó szerepet játszanak.

A humángazdaságnak van egy, a profitmaximalizáció céljainak megfelelő tartománya is: a magánbölcsödéktől a magánegyetemekig, a magánrendelőktől magánklinikáig, s nem utolsósorban a magánsajtó: újságoktól a kereskedelmi rádióig, televízióig és filmstúdióig, s még hosszan sorolhatnánk tovább a hasonló rendeltetésű intézményeket, míg kimerítő leltárt készíthetnénk róluk.

A humángazdaság privát tartománya, miközben néha súrolja a humanizációs dimenziót, alapvetően mégis a hominizációra és a másodlagos, illetve a folyamatos újraszó-

cializációra szakosodik, s a spirituális feladatokban való részvétel szinte teljesen hiányzik repertoárjából. A privatizált humángazdaság másik sajátossága, hogy mindenekelőtt a high society emberi erőforrásainak a meg- és újratermelésére szakosodott. Egészségügyi intézményei a legkorszerűbben gépesített, műszerezett és gyógyszerezett gyógyítást kínálják azok számára, akik ezt a „humán karbantartást” képesek megfizetni. Szocializációs intézményeiben a társadalomvezetésre való szocializáció, a politikai osztályba való generációs beilleszkedés személyre szabott, „egyedi gyártása” történik meg.

Utolsóként tárgyaljuk az állami humángazdaságot. A humángazdaságnak ez a tartománya a modernizáció terméke, vele együtt született meg, a családgazdasági és az egyházi humángazdaságok „etatizálásaként”. Etatismusa azóta sem szűnt meg, szerepe azonban nélkülözhetetlené vált a humángazdaságban.

Az állami humángazdaság két nagy csoportra és intézményre tagozódik. Egyikét a fiskális, az állami költségvetéshez kötődő újraelosztó, szociálpolitikai tevékenysége képezi, amellyel a többi humángazdasági tartományt – családgazdaságot, privat és civil humángazdaságot – támogatja működésében. Az állami humángazdaság másik nagy tartományát az állami tulajdonban lévő „termelő és karbantartó” intézmények: kórházak, sportlétesítmények, iskolák és a sajtó képezik, amelyek a hominizáció és a szocializáció feladatainak a legnagyobb bázisa.

A mai humángazdaság harmadik fogyatékosága, hogy a humángazdaság ALÁRENDELTE helyzetben van a teljes gazdaságon belül uralkodó pozíciót elfoglaló pénzgazdasághoz és az anyagi javak gazdaságához képest. A humángazdaság egész problematikája nem vált még szakmai és politikai diskurzusok témájává. Holott a humángazdaság nemcsak a népességfogyás „piacgazdaságon kívüli” nézőpontjából, de a piacgazdaság mércéi szerint is figyelemre

RÁMA-ÜNNEP

méltó intézmény, amely joggal pályázhat a teljes gazdaság meghatározó szektora címre.

Már csak a piacgazdasághoz mért kiterjedése is nagyobb figyelmet indokol. Ennek érzékeltetésére egy tévéfilmet idéznek fel az egyik, „primitívnek” nevezett afrikai nép életéről. Egy „öreg” ült egy fűcsomón, s úgy, ahogyan csak a gyermekek tudnak teljes valójukkal a figyelt tárgyjal szinte azonosulva odafordulni valami felé, figyelte egy csapat férfigyermek az állatpantomimet: az öreg taníttatta a gyermekeket a vadászatra. S a rendkívül kifejező képsorok közben a narrátor arról beszélt, hogy e törzsi szinten élők a megélhetésükhöz szükséges anyagi javak

megszerzésére – beleértve az elkerülhetetlen háborúzást is – életidejüknek a 20%-át áldozzák, feleannyi időt az ünnepekkel, a szellemekkel való kapcsolattartásra szánnak, életidejük nagyobb részében pedig az egymással való kapcsolataikat csiszolgtatják, hogy az minél élhetőbbé váljon. Életidejük túlnyomóan nagyobb részében a családi-törzsi „humángazdaságot” működtetik. Összevetve saját tapasztalatainkkal ezeknek az állítólagosan „primitív” közösségeknek az „időbeosztását”, könnyen eshetünk tévedés áldozatául. Könnyen hihetjük azt, hogy életidőnknek sokkal nagyobb hányadát fordítjuk anyagi megélhetésünk biztosítására, s színvonalának emelésére, s büszkén veregethetjük meg saját vállunkat, mondván, lám csak, szorgalmunk gyümölcse a nagyobb kényelmet biztosító anyagi gazdagságunk. Ahogyan azonban a kiváló magyar közgazdász, Bogár László kimutatta, ennek éppen az ellenkezője igaz: *„ma Magyarországon kb. 10 millió ember él, és egy évben van kb. 9000 ezer óra. Ha a kettőt összeszorozzuk, akkor 90 milliárd létórát kapunk. Ha a 3,6 millió aktív keresőt összeszorozzuk azzal a kb. 15 000 órával, amit egy aktív kereső... a hivatalosan szervezett munka világában tölt, akkor az kb. 5,5 milliárd létórát jelent.... Azt gondolom, első hallásra talán mindenkit meghökkent, hogy ez a teljes létidő 6%-át jelenti. Nem több, mint 6%-át jelenti az itt élő társadalom létidejének az, amit általában hajlamosak vagyunk a legfontosabb és mindenkinek felett állónak tekinteni, és amit gazdaságnak szokás nevezni.... Ebben a – maradék – 94%-ban egy »teljesen perifériális, jelentéktelen semmiségre« fordítja az idejét a társadalom, egy említésre sem méltó »apróságot termel«. Ezt a valamit úgy hívják, hogy ember.”³*

De a humángazdaságnak nemcsak a kiterjedése meghökkentően nagy, hanem a gazdasági teljesítménye is. Statisztikusok becsléseket végeztek például arra vonatkozóan, hogy a családgazdaságokban megtermelt javak értéke hogyan viszonyul a piaczgazdaságban termelt értékekhez, a GDP-hez, s azt találták, hogy az annak az öt-tízszeresét is

kiteheti, miközben ezt a GDP-be nem szokás beszámítani. S ennek a hatalmas értéknek a humángazdasághoz sorolható részeinek értéke – legkevesebb a felére rúg,

Ha a GDP-be nem is számítják be a humángazdaság nagyobb részének a teljesítményét, a nemzeti vagyona már igen. Kozma Ferenc, még a rendszerváltás, azaz a viszonyítási alapot csökkentő vagyonvesztés és a számlálót növelő *egyetemi boom* előtt, kiszámolta, hogy az emberekben objektiválódott érték a teljes nemzeti vagyon nagyobbik részét, 58%-át teszi ki. Mindezeknek az arányoknak az ismeretében a humángazdaság elsődlegességének állítása nem széplelkű bölcsészek hagyományos vágyakozása a realitások megerőszkolására, hanem szigorú közgazdasági számításokkal alátámasztott tény.

A humángazdaság tartományainak teljesítményei

Emberi dimenziók	Gazdaságok				
	család	közösség	civil	privát	állam
hominizáció	x	x		x	x
szocializáció	x	x	x	x	x
humanizáció	x	x	x		
spiritualizáció	x	x	x		

A korai modernizáció embere, elbizakodottan az előtte feltáruló orvosi és műszaki lehetőségektől, goethei varázslóinas módjára a természetit helyettesíteni képes társadalmi-gazdasági megoldások kikísérletezése nélkül beleavatkozott a népességszabályozás hagyományos mintáiba. Beavatkozásának következményei még az eddig sorra veteknél is problematikusabb következményekkel jártak. Ahol orvosi és műszaki teljesítményei elérték a hagyományos közösségeket, azokon a helyeken a csecsemőhalandóság csökkenése és az

életkor meghosszabbodása miatt népességrobbanás következett be. Mire viszont már a piacgazdaság is felépült, akkorra elkerülhetetlenné vált a fogyás: az anyagi és pénzjavak gazdasága kíméletlenül felemészti az embert.

Nem végzetszerűen elkerülhetetlen azonban a modern pazarlás egy nemzet embervagyonával. A pazarlás gazdálkodássá – nem mértéktelen növekedéssé, s nem is megállíthatatlan fogyássá, hanem valódi gazdálkodássá – változtatása csak a humángazdaság rekonstrukciójával, az anyagi és pénzjavak gazdaságának fogságából való kiszabadításával lehetséges. A humángazdaság felszabadítása azonban, hasonlóan minden szabadságtörekvéshez, csak akkor biztathat reménnyel, ha elegendő és erőszakmentes erőt sikerül céljai szolgálatába állítani. Az emberi erőforrásokkal való pazarlásnak a nemzeti embervagyonnal való gazdálkodássá változtatásához, s részeként a népességfogyás megállításához:

A humángazdaság célja, s feladata a – személyes, családi, nemzeti, s végső soron a világ – mennyiségi és minőségi értelemben vett embervagyonával való gazdálkodás. E feladatot a hagyományos közösségek sok áldozattal, de sikerrel oldották meg, sikerük záloga pedig az embervagyonnal való gazdálkodásra vonatkozó szokásszerű ismeretek kidolgozottsága volt. Mára már a modern gazdasági gondolkodás is kezdi utolérni a hagyományos ismereteket, elérkezett az embervagyonnal való gazdálkodás tudatosításának küszöbéhez, s már csak egyetlen nagy lépés van hátra: a részismereteknek a humángazdaság elméletévé integrálása. A – budapesti iskola által javasolt kezdeti, majd kidolgozottabb – humángazdaság elmélete lehetőséget ad arra, hogy a gondolatok integrációját az emberlét dimenzióinak, intézményeinek és tartományainak integrációja kövesse. Ehhez viszont korszerű humánpolitikára van szükség. Mert a mai humánpolitika nem emelkedik a politika, az országos kormányzat rangjára, ellenkezőleg, alászáll a poli-

tika alatti, nemlegitim mezőkre, beépül a vállalati szervezetbe, s ott szintén alárendelt helyzetet foglal el. Ebben az alakjában azonban nem igazán érdemi meg a humánpolitika megnevezést, hiszen nem sokkal több, mint amit a létezett szocializmusban a munkaügyi osztályok, illetve a rossz emlékű személyzeti osztályok végeztek.

A humánpolitika országos politikai rangra emelésekor azonban mindenképpen elkerülendő egy, a demográfia hibás meghatározásából származó tévedés, amely a „biopolitika” félelmetes hatókörébe utalná azt. A felvilágosodást követően, a 18. századi liberális államtól kezdődően *„a hatalom nem a halálon és a test feldarabolásán keresztül mutatja meg magát, hanem az élet feletti uralmat tűzi ki célul és valósítja meg mind nagyobb hatékonysággal, amely utóbbi irányzat részeként foglalkozik a tömeges népesedési folyamatokkal. Foucault ezt nevezi biopolitikának.”*⁴

A népesedéspolitikát a modernizáció során torzították biopolitikává, ami méltatlan, rendkívül mostohán kezelt helyre utalta a népességtudományt is. Tárgykörét – a kutatására biztosított forrásokkal együtt – erősen korlátozzák, módszerét a „leíró” kategóriába sorolják, művelői, legyenek bármily tehetségesek is, minden alapot nélkülözően a tudományok rivaldafényéből ki vannak rekesztve. Rögvest megváltozik azonban a helyzet, ha a humángazdaság gondolati és intézményi rekonstrukcióját véghezvisszük. A redukálatlan, a teljes értelemben vett embervagyonnal való integrált gazdálkodás irányítása már nem a hadsereg, illetve a munkaerőpiac emberanyagának pusztaszámszerű biztosítására szolgáló biopolitika többé, hanem a szó legnemesebb értelmében vett humán-politika, a nemzeti embervagyon újratermelését az emberségesebbé válás felé kormányzó tevékenység.

A nemzeti embervagyonnal való gazdálkodás azonban – sok más modern és globalizált országhoz hasonlóan – a mi országunkban is egyszerűen hiányzik. Helyén saj-

nos nem űr tátong, hanem a nemzeti embervagyonnal való pazarlás: felesleges és korai halálok, a vágyak ellenére meg nem születő gyermekek, a megszületettek egészségének veszélyeztetése rontja egészségvagyonunk mennyiségét és minőségét egyaránt. Sokszor úgy tűnik, s úgy alakul, hogy az anyagi és pénzjavak újratermelésének választott módja felfalja a népességet, s ennek lassítására sem képes, mert a teljes humángazdaság egyes tartományai is egymás ellen működnek. A rendeltetésszerűen működő humángazdaság ellenben a társadalom rendelkezésére álló forrásokat úgy osztja el, hogy következményeként a nemzeti embervagyon – a nemzeti vagyon nagyobbik fele – a legnagyobb mértékben, s legnagyobb versenyképességet biztosítva újuljon meg és bővüljön. És éppen ebben, a nemzetek nemzetközi versenyképességének alakulásában van a biztosítéka annak, hogy egy korszerű humánpolitika kifejlődjön, s elvégezze a humángazdaságot integráló feladatát. Közgazdászok közt ugyanis közhelynek számít, hogy egy nemzet nemzetközi, világpiaci versenyképességét nemzeti embervagyonának állapota határozza meg a leginkább. Ahhoz viszont, hogy a nemzeti embervagyon megfelelhessen a világpiaci követelményeknek, az azzal való tudatos gazdálkodásra van szükség. A korszerű humánpolitika pedig, a humángazdasági tartományok integrálásán keresztül is, éppen egy ilyen rendeltetésszerűen működő humángazdaság kiépülésében, integrálásában s működtetésében nyújthat segítséget.

Epilógus

A „humángazdaság”, az „embertermelés”, a „nemzeti embervagyonnal való gazdálkodás” jóérzésű polgárok számára, különösen akkor, ha hívók is, viszolyogtató kategóriák az Isten képmására teremtett emberhez való viszonyt te-

kintve. Amint láthattuk azonban, nem valamiféle sztálista embertelenség és emberellenesség fejeződik ki e kifejezésekben, ellenkezőleg. Egy embertelen korban, a modern gazdaság- és a globális hatalomkor határán, mikor az ember az anyagi és pénzjavak mértéktelen halmozásának eszköze csupán, érdemesnek tűnik legyűrni viszolygásunkat annak érdekében, hogy egy alternatív, a profit-fétisnek szolgáló gazdaságelmélettel szemben egy, a szeretet logikája szerint működő humángazdaságról szöhhessünk, a közgazdászokat is meggyőzni képes elbeszélést. A konzervatív közösségek s politikus vezetőik többek közt azért szorulnak háttérbe a történelmi versengésben, mert nincsenek korszerű szavaik igazságuk megnevezésére, nincsen korszerű elméletük e szavak érvényes és emberhez méltó elbeszéléssé szövése, s mert nincsen alternatív gazdaságelméletük, amely az ember méltóságára épülne, s azt szolgálná, s ezért teljesül rajtuk Illyés Gyula kesergése a zsarnokságon:

*Eszmélnél, de eszme
csak övé jut eszedbe.*

VASS CSABA

Jegyzetek

- 1 Pierre Bourdieu: *A gyakorlati észjárás*, Napvilág Kiadó, 2002., 163–164. l.
- 2 Uott. 165 és 166. l.
- 3 *Család és társadalom*, a Stratégiai Füzetek különszáma, 2000. 14–15. l.
- 4 Melegh Attila: A globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században, in: *Népesedés és népességpolitika*